

статуту / В. В. Долежан // Радник юстиції. – 2006. – № 1. – С. 13–16. **17.** Дисциплінарний статут прокуратури України [Електронний ресурс] // Радник юстиції. – 2006. – № 1 (2). – Режим доступу: http://www.uap.org.ua/ua/journal/2_6.html?_m=publications&_t=rec&id=15376. **18.** Артеменко І. О. Дисциплінарний статут не зняття службових розправ над принциповими прокурорами та слідчими / І. О. Артеменко // Радник юстиції. – 2006. – № 1. – С. 17–20. **19.** Полянський Ю. Щодо змісту майбутнього Дисциплінарного статуту прокуратури України / Ю. Полянський // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 12 (54). – С. 69–74.

Надійшла до редколегії 26.11.2012

Исследованы сущность и механизм реализации дисциплинарной ответственности прокуроров. Проанализированы основания данного вида юридической ответственности прокурорско-следственных работников; очерчены основные недостатки современного состояния законодательства о дисциплинарной ответственности прокурорско-следственных работников и сформулированы предложения по его усовершенствованию.

The essence and mechanism of realization of disciplinary responsibility of public prosecutors are researched. The grounds of this type of legal responsibility of public prosecutor's-consequence workers are analyzed; the basic lacks of the modern legislation about the disciplinary responsibility of public prosecutor's-consequence workers are certain and the suggestions on its improvement are formulated.

УДК 349.412“18”(477.75)

І. Ю. Стрельникова

ПРОБЛЕМИ ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ У КРИМУ (1802–1810 РР.)

Досліджено проблемні питання, що виникли в процесі розгляду земельних спорів Комісією для вирішення спорів про право на володіння землями на Кримському півострові (1802–1810 рр.).

Після приєднання у 1783 р. Криму до Російської імперії найскладнішим політичним питанням виявилось земельне. Земля була й є цінним ресурсом. Від земельної політики, яку проводить влада, залежить громадська підтримка останньої. Але, як свідчить історичний досвід, задовольнити усі прошарки населення у сфері землі ще нікому не вдавалося.

Отже, як у наш час земельне питання залишається найактуальнішим в Україні, так і на початку ХІХ ст. воно було найважливішим на території Криму. Слід зазначити, що земельні відносини у Криму часів Російської імперії ставали темою дослідження неодноразово. Проте, земельна проблематика є настільки обширною й складною, що різні аспекти цієї теми потребують подальшого вивчення. Серед вчених, праці яких присвячені означеній проблемі, слід згадати Г. Ф. Блюменфельда й Ф. Ф. Лашкова [1]. Вони залишили перші
© Стрельникова І. Ю., 2012

історичні нариси, головним чином, присвячені формам кримськотатарського землеволодіння в Кримському ханстві, а також змінам після приєднання Криму до Російської імперії. Слід зауважити, що Ф. Ф. Лашков більш детально проаналізував форми кримськотатарського землеволодіння в Кримському ханстві та дослідив їх трансформації після приєднання Криму до Росії, також його заслугою було видання збірника документів з означеного питання. Питання кримського землеустрою були предметом розгляду й О. М. Воскресенського [2]. Серед сучасних вчених діяльність земельних комісій у Криму досліджували С. П. Дерій [3] і Д. В. Конкін [4; 5].

Основні архівні джерела дослідження містяться у фонді 24 «Комісія, що заснована для розгляду спорів по землях і для визначення повинностей на Кримському півострові, м. Сімферополь Таврійської губернії» Державного архіву Автономної Республіки Крим.

Проте, слід відзначити, що земельні відносини у Криму після його приєднання до Російської держави були настільки складними й запутаними, що для змаювання цілісної картини необхідні спеціальні дослідження з окремих питань.

Метою цієї статті є дослідження проблемних питань, що виникли у процесі розгляду земельних спорів Комісією для вирішення спорів про право на володіння землями на Кримському півострові (1802–1810 рр.).

Історична подія з приєднання Криму до складу Російської імперії була ознаменована виданням Катериною II маніфесту від 8 квітня 1783 р. «Про прийняття півострова Кримського, острова Тамана й усієї Кубанської сторони, під Російську державу» [6]. В перші роки після цього значна частина кримського населення покинула територію півострова, а велику кількість земель було роздано новим поміщикам. Надалі ситуація в Криму складалася таким чином, що або попередні володільці земель поверталися до Криму і вимагали повернути їм землі, або знаходилися їх спадкоємці чи інші «правонаступники», які претендували на них. Таким чином, наприкінці XVIII ст. на території Криму в земельній сфері склалася повна плутанина, землі часто захоплювалися, знищувалися межові знаки тощо. Отже, на початку XIX ст. для стабілізації ситуації на півострові потрібно було врегулювати земельні відносини. Загальна позиція російської адміністрації була наступною: вільні землі надавати для заселення і освоєння, а ті, що перебували у володінні, залишати за їх володільцями. Це положення було закріплено низкою нормативно-правових актів, а саме: маніфестом від 3 вересня 1793 р., яким було визначено, що порожні землі, надані у Катеринославській губернії й Таврійській області, закріпити за тими, кому вони були віддані та в безпечному володінні кого знаходилися. Також у конфірмованій доповіді Правлячого Сенату 19 жовтня 1794 р. було визначено, що помістя, вотчини, які належать мешканцям Таврійської області на праві власності, на підставі спадку або інших законних прав, залишаються у їх вільному володінні. Указом від 17 вересня 1796 р.

генерал-губернатору князю П. О. Зубову було доручено повернути неправильно роздані землі дійсним господарям або в інший спосіб задовольнити прохачів [7]. Така політика свідчила про намагання влади врегулювати земельний безлад у Криму. Але на практиці виникло безліч проблем на шляху врегулювання земельних спорів.

Перша Комісія для вирішення спорів про право на володіння землею була утворена в 1797 році, але вона не змогла позитивно вирішити більшість спірних питань, її діяльність було визнано незадовільною і указом Олександра I від 19 травня 1802 р. було утворено нову Комісію для вирішення спорів про право на володіння землями на Кримському півострові [8]. Вона почала діяти з 9 вересня 1802 р. у місті Сімферополі. Завдання цієї комісії полягало у визначенні земель, що належали корінним володільцям та які були пустопорожніми. На цій підставі комісія мала визначити права татар і нових поміщиків, після чого повернути кожному своє. Для виконання поставленого завдання комісії були надані правила, відповідно до яких вона повинна була вирішувати земельні спори й визначити повинності в Криму [8].

Відповідно до правил, наданих комісії, усі землі в Криму було поділено на чотири роди: ханські, землі мурз, землі поселян і пустопорожні землі. Ханськими визнавалися ті землі, на яких здавна мешкали підлеглі тільки ханові татарські поселенці й розпоряджалися ними як власністю, тобто могли продавати та передавати землі у спадщину. За землею вони платили десятинну подать. Відповідно до правил, якими керувалася комісія, ханські землі визнавалися за тими татарами, яких російський уряд знайшов на них. Тому такі землі не вважалися вільними й не підлягали роздачі поміщикам.

На землях, що належали мурзам, також мешкали жителі, які платили мурзам десятинну подать, працювали на них п'ять днів на рік. Становище татар, що проживали на землях мурз, було подібне до становища татар, що мешкали на ханських землях. Проте перші, на відміну від других, не мали права продавати чи передавати землю у спадщину, тобто не мали права розпоряджатися землею. Отже, право власності на другу категорію земель належало мурзам, а не татарам, які на них проживали й працювали. Такі землі могли бути роздані російською адміністрацією лише в тому випадку, якщо вони дійсно були вільними, тобто на них не мешкали ані мурзи, ані інші особи, яким мурзи могли передати свої землі в користування у законний спосіб, ані поселяни (на праві казенних селян).

Третій рід земель складали ділянки, сади, угіддя, якими поселяни володіли на праві власності, при цьому не були обтяжені будь-якими платежами чи роботами. Стосовно цих земель діяло правило, відповідно до якого, якщо особи володіли землею на праві власності до часу приєднання Криму або після цієї події набули право власності на підставі законних угод від осіб, що мали право на продаж або інше відчуження землі, то така земля залишалася за тими володільцями.

Пустопорожніми землями визнавалися землі, що не були заселені під час ханського упорядкування, а також ті, що були знайдені під час першого огляду та відповідно до камерального опису були тоді незаселеними, безлюдними, ніхто ними не володів і ніхто на них не проживав. Саме такі землі складали четвертий рід і могли бути роздані під поселення та поміщикам.

Крім того, пустопорожніми землями визнавалися землі, які не були продані чи в інший спосіб відчужені їх володільцями перед їх виїздом з Криму. Якщо земля була у володінні цілого поселення, а частина мешканців покинула Крим, то пустопорожніми слід було вважати ті землі, що припадали на частину мешканців, які її покинули. За такої ситуації, якщо відповідну землю було передано поміщикам, а тим мешканцям, що проживали на цій землі, залишили її у недостатній кількості, то правління було зобов'язане виділити їм по 60 десятин із тих земель, котрими володіли мешканці, що вибули [8, с. 152]. Проте, пізніше доповненнями до правил це положення було відмінено.

Таким чином, відповідно до постановлених правил, за татарами та іншими давніми мешканцями Криму визнавалося право: на ханські землі, що перебували у їх володінні до приєднання Криму; на інші землі, якими вони володіли до приєднання Криму на підставі договору купівлі-продажу чи іншої законної угоди; як казенні поселення мали право на землі мурз, які були останніми залишені без продажу та якими татари раніше володіли на певних умовах. За мурзами й поміщиками визнавалося право на пустопорожні землі, що були передані їм російським урядом або придбані за договором купівлі-продажу, або пожалувані від хана.

Отже, загальне правило наголошувало: повернути землю тому, хто нею володів до роздачі новим поміщикам. Але не все було так просто. На той час багато земель було роздано новим поміщикам, які володіли нею протягом 10–15 років, тому повернення її татарам означало порушення нового земельного ладу, внесення нової смуги в поземельні відносини в Криму. До того ж, стало зрозумілим, що відшукати пустопорожні землі та неправильно роздані казенні землі є задачею непосильною. Тому 23 квітня 1804 р. були видані додаткові правила, які змінили земельну політику в Криму [9]. Так, якщо на діянку документи мали старі й нові володільці, то перевага надавалася першим у разі, якщо нові володільці не здійснили значних перетворень на цій землі, як от млини, садки, фабрики, землеробські поселення тощо. Інша сторона отримувала грошове відшкодування з казни [9, с. 291].

На перший погляд, за новими правилами все було зрозуміло у разі виникнення спорів. Проте, під час їх вирішення виникали й нові труднощі. Першою суттєвою проблемою в діяльності комісії стала відсутність першого огляду та камерального опису Криму, які фіксували стан земель на момент приєднання Криму до Росії. На цих документах ґрунтувалися усі правила розгляду спорів. Так, за твер-

дженням деяких членів Комісії, відомості першого огляду і камеральний опис Криму спочатку зберігались у губернатора Таврійської області М. В. Каховського, а після його смерті – у С. С. Жегуліна, а в 1794 р. були передані в Таврійську казенну палату, а після ліквідації Таврійської області їх передано до Новоросійської казенної палати. У той же час із канцелярії Новоросійського воєнного губернатора було отримано відповідь, що перший огляд і камеральний опис дійсно надійшли після ліквідації Таврійської області до Новоросійського губернського правління, пізніше були передані до канцелярії воєнного губернатора, але серед документів їх так і не було знайдено [10]. Отже, комісія у своїй діяльності одразу наразилася на проблему відсутності першого огляду й камерального опису Криму, на підставі яких вона мала вирішувати спори. Фактично її діяльність була парализована. Комісія не приступала до вирішення нових спорів щодо земель, а лише приймала звернення, кількість яких збільшувалася щоденно. Ця причина та низка інших призвели до видання доповнень до правил, на підставі яких комісія мала вирішувати спори.

Другою суттєвою проблемою під час вирішення земельних спорів була відсутність правостановляючих документів, що було пов'язано, по-перше, з різного роду перетвореннями Кримського півострова, а, по-друге, з тим, що прості татари традиційно користувалися землею без документів, що підтверджували будь-які права на неї. Під час розборів комісією спорів кожна зі сторін мала надати докази на право володіння землею під розписку. Документи, якими підтверджувалися права на землю, були поділені на два види: стародавні й дійсні.

Стародавніми документами підтверджувалося володіння землею ще до приєднання Криму до Росії. Такими документами були ханські ярлики, купчі, сенети, наїфти. Сенетами називалися акти про відчуження землі, засвідчені місцевим муллою і свідками, в яких зазначалися межі, розмір і ціна ділянки. Наїфти засвідчували право на землю в разі її розподілу між спадкоємцями, складалися також у присутності мулли та свідків [1, с. 31]. Пізніше сенети й наїфти укладалися у кадїаскерів і кадїїв з метою надання їм сили кріпосних купчих.

Дійсними документами підтверджувалося пожалування, купівля, передача у спадок землі після приєднання Криму до Росії. У спорах між татарами й поміщиками перевага надавалася письмовим документам.

Якщо ж письмових документів було недостатньо, то права стародавніх володільців на землю могли бути підтверджені присягою «талак». Присяга приймалася за умови, якщо: 1) в іншої сторони не було письмових документів; 2) докази іншої сторони були сумнівними або неясними; 3) необхідно було підтвердити дійсне володіння, а не спростувати його [9, с. 290]. Про принесення присяги робився запис у справі. Після цього, якщо сторони більше не могли надати доказів

на свою користь, їм вручалася виписка зі справи, на якій вони ставили свої підписи.

Але надання можливості підтверджувати свої права присягою потягло за собою третю проблему – використання татарами клятви у зловмисних цілях. У цьому були впевнені російські дворяни, які наводили приклади нечесного застосування клятви [11]. Опосередкованим підтвердженням таких підозр стало те, що татари продовжували переходити з начебто своїх земель на інші землі, чого б вони не робили, якщо би мали право власності на перші. А також те, що вже після приєднання Криму до Російської держави татари продовжували укладати домашні угоди на своєму діалекті замість укладати купчі за російським законодавством. Викрити неправду можна було шляхом звернення: а) до кадіаскерських книг, але вони потребували перекладу російською мовою; б) до старожилів, котрі якщо не виїхали до Туреччини, то переїхали переважно до Маріуполя й Нахічеваня; в) до камерального опису півострова. Отже, надання дозволу підтверджувати права татар клятвою призвело до того, що нею користувалися не для встановлення справедливості, а з корисливих спонук, тим самим спричиняючи плутанину у справах.

Нечесність сторін проявлялася також у тому, що нерідко особи, які подавали до Комісії мирові угоди, потім від них відмовлялись і стверджували, що вони ніякого миру не укладали. Це також спричиняло плутанину в справах. Комісія вимушена була повертатися до розгляду тих спорів, допитувати сторони, витрачати свій час і свої сили.

Існувала й кадрова проблема, що безпосередньо впливала на строки розгляду справ. У комісії працювали 2–3 землеміра, які мали обміряти й перенести на план майже весь півострів. Голова комісії регулярно просив про збільшення землемірів. У 1807 р. було відкликано голову комісії Д. Б. Мертвого, після чого комісія у складі двох членів працювала до жовтня 1808 р.

Наступним питанням, яке потрібно було вирішувати у процесі діяльності комісії, стало переведення татарських одиниць виміру землі (зань, билюк, кайтим, донум, тап яримча, тахта, аркан, бостан, де мерлі, кісек) у російські. Для цього залучали депутатів магометанського походження, які входили до складу Комісії, вивчали татарські документи й порівнювали вказані в них одиниці виміру на місцях. Більшість татарських одиниць виміру землі було переведено в російські, але деякі залишилися не переведеними [12].

Ще одна проблема пов'язана з найменуванням поселень. Адже татари у своїх скаргах вказували старі назви, які нерідко були змінені новими поміщиками, в результаті чого виникала плутанина й витрачався час на ідентифікацію населеного пункту.

Вищезазначені та деякі інші проблеми призвели до накопичення великої кількості справ. До того часу, доки було вироблено правило відшкодування втраченої землі, комісія розглянула лише ті справи, що закінчилися примиренням сторін. Статистика свідчить, що в

1802 р. було вирішено 8 справ, у 1803 – 14, 1804 – 4, 1805 – 80, 1806 – 516, 1807 – 154 [13]. Ми бачимо, що активніше земельні спори почали вирішуватися лише після 1805 р., тобто тоді, коли з більшості зазначених проблем були знайдені шляхи їх вирішення. І хоча виплата відшкодування за втрачені землі стала виходом із ситуації, що склалась у Криму на початку XIX ст., оцінка землі, на підставі якої здійснювався розрахунок відшкодування, викликала незадоволення різноманітних кіл. Але проблеми відшкодування й оцінки землі є предметом окремого дослідження.

Результатом же діяльності Комісії для вирішення спорів про право на володіння землями на Кримському півострові стало вирішення більшості земельних справ. Ще одним позитивним наслідком діяльності комісії можна вважати розробку проекту Положення про повинності татар-поселян, хоча й затверджене воно було лише в 1827 р. [14]. Але головним результатом діяльності Комісії стало те, що вона підійшла з усією відповідальністю до ситуації, що склалась у Криму. Вона познайомилась і прийняла як даність інші звичаї, інший спосіб життя. Подібний компроміс був необхідний для збереження стабільності на Кримському півострові й Російській державі в цілому.

Список літератури: 1. Крымско-татарское землевладение / Г. Ф. Блюменфельд. Сельская община в Крымском ханстве ; Сборник документов по истории крымско-татарского землевладения / Ф. Ф. Лашков ; [усі твори] авт. проекта і сост., примеч. – В. Н. Прокопенков. – Симферополь : ООО «Фирма «Салта «ЛТД», 2011. – 590 с. 2. Воскресенский А. Татары и землеустроительные комиссии в Крыму / А. Воскресенский // Вестник Таврического государства. – 1904. – № 7–8. – С. 24–49. 3. Дерий С. П. К вопросу о деятельности комиссии по разрешению земельных споров (1802–1810 гг.) / С. П. Дерий // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии (МАИЭТ). – Вып. III. – 1993. – С. 161–169. 4. Конкин Д. В. «Комиссия для исследования и искоренения злоупотреблений в Таврической губернии» (1816–1819 гг.) и ее деятельность по урегулированию крымскотатарского землевладения / Д. В. Конкин // Проблемы гармонизации межэтнических и межконфессиональных отношений в Крыму : сб. науч. работ / Крым. отд-ние Ин-та востоковедения им. А. Е. Крымского НАН Украины ; Всеукр. ассоц. о-венных орг. «Альраид». – Симферополь, 2009. – С. 110–117. 5. Конкин Д. В. Некоторые аспекты земельных отношений в Крыму в последнем десятилетии XVIII в. / Д. В. Конкин // МАИЭТ. – Вып. XIII. – 2007. – С. 483–501. 6. О принятии полуострова Крымского, острова Тамана и всей Кубанской стороны, под Российскую державу : манифест Екатерины II от 8 апреля 1783 г. // Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собрание 1. – 1830. – Т. 21. – С. 897–898. 7. Державний архів в Автономній Республіці Крим (Держархів АР Крим), ф. 27, оп. 1, спр. 471, арк. 3 – 3 зв. 8. Об учреждении в Крыму Комиссии для разрешения споров о праве на владение земель на Крымском полуострове : именной указ, данный Сенату от 19 мая 1802 г. // ПСЗРИ. Собрание 1. – 1830. – Т. 27. – С. 149–153. 9. Высочайше утвержденное дополнение к начертанию правил комиссии, учрежденной в Крыму для разбора споров по землям : именной указ, данный Сенату от 23 апреля 1804 г. // ПСЗРИ. Собрание 1. – Т. 28. – С. 288–292. 10. Держархів АР Крим,

ф. 33, оп. 1, спр. 117, арк. 7 зв. – 8. **11.** Держархів АР Крим, ф. 24, оп. 1, спр. 306, арк. 4 зв. – 5. **12.** Держархів АР Крим, ф. 24, оп. 1, спр. 459, арк. 9–12. **13.** Держархів АР Крим, ф. 24, оп. 1, спр. 669, арк. 35. **14.** Положение для татар-поселян и владельцев земель в Таврической губернии : именной указ, данный Сенату 28 сентября 1827 г. // ПСЗРИ. Собрание 2. – 1830. – Т. 2. – С. 850–854.

Надійшла до редколегії 14.11.2012

Исследованы проблемные вопросы, которые возникли в процессе рассмотрения земельных споров Комиссией для разрешения споров о праве на владение землями на Крымском полуострове (1802–1810 гг.).

The problematic issues that have arisen in the process of land adjudication committee to resolve disputes about the right to own land in the Crimea (1802–1810) are investigated.

УДК 349.22

В. В. Юровська

ПІДСТАВИ ТА УМОВИ МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НОРМ ЧИННОГО КОДЕКСУ ЗАКОНІВ ПРО ПРАЦЮ УКРАЇНИ ТА ПРОЕКТУ ТРУДОВОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Окреслено особливості правової регламентації матеріальної відповідальності в чинному Кодексі законів про працю України і в проекті Трудового кодексу України, визначено спільні риси та відмінності правового регулювання матеріальної відповідальності.

21 рік тому – 24 серпня 1991 р. – Україна проголосила свою незалежність, обравши таким чином самостійний шлях подальшої розбудови держави та суспільства. 28 червня 1996 р. було прийнято Конституцію України, що виконує роль Основного закону держави, в якому закріплено найсуттєвіші (принципові, базисні) правові засади суспільно-державного життя.

Вихід України зі складу СРСР та проголошення нею себе суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою [1] поставили перед нею цілу низку складних завдань, одним із пріоритетних серед яких стало створення власної системи права, яка б стала надійним правовим підґрунтям для подальшого розвитку українського суспільства. Адже чинне на той час радянське законодавство не відповідало потребам держави, що обрала для себе ідеали демократії, сповідує принципи правової держави і прагне до розбудови громадянського суспільства. Докорінної зміни та перетворення вимагали усі найважливіші галузі законодавства, зокрема й та, що регулює трудові правовідносини. Слід відзначити, що за понад два десятиліття наша держава здійснила ряд важливих кроків у цьому напрямку: були прийняті закони «Про охорону праці» [2],